

ПРОЧЕТЕНО ОТ НАС

Снимка: Теодора Цанкова
Оформление: Теодора Цанкова

БЪЛГАРСКИЯТ ПРЕХОД. КУЛТУРОЛОГИЧНИЯТ ПРОЧИТ НА АЛБЕНА ВАЧЕВА И НИКОЛАЙ ПАПУЧИЕВ

РЕЦЕНЗИЯ¹

Диана Андрова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

THE BULGARIAN TRANSITION. THE CULTUROLOGICAL INTERPRETATION OF
ALBENA VACHEVA AND NIKOLAY PAPUCHIEV

Diana Androva

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

ORCID ID: 0009-0007-6854-6906

E-mail: diana.androva@gmail.com

Книгата „Фигури на прехода в България“ е издадена през 2024 г. в рамките на проекта „Преходът след 1989 г. – интерпретации на историческата промяна, социалния опит и културната памет в съвременната българска литература“. Писана е от Албена Вачева и Николай Папучиев, като в монографията се съчетават двата изследователски и авторски почерка – на литературния историк и критик – проф. Албена Вачева с интересите ѝ към проблемите на художествената литература и литературната критика в епохата на модерността, и на фолклориста– Николай Папучиев, който предимно се занимава с културната антропология и популярната култура на настоящето.

Книгата умело проследява тенденциите в популярната култура от последното десетилетие на ХХ в. в България. Основната ѝ цел е да направи своеобразна моментна снимка на социалните общности и начините, по които популярната култура трансформира различни идеологии и идеологеми, форматира рецептивни нагласи и

¹ Vacheva, A., N. Papuchiev. Figuri na prehoda v Balgaria. Sofia: Izdatelstvo “Kralitsa Mab”, 2024. [Вачева, А., Н. Папучиев. Фигури на прехода в България. София: Издателство „Кралица Маб“, 2024.]

БЪЛГАРСКИЯТ ПРЕХОД...

влие дори върху политическото в неговия широк смисъл. Основен обект на изследване са медиите, но също така са направени коментари върху случващото се в литературното поле и върху някои тенденции в самата литература.

Книгата се състои от пет глави. Първата глава от труда, „Преходът – трийсет години след началото. Резултати от една анкета“, работи с метода на теренното проучване, като представя и анализира резултатите от анкета, проведена в периода октомври – декември 2020 г. Тази анкета цели да разгледа начините, по които хората днес помнят 90-те години на ХХ век. Самата анкетна карта, създадена от проф. Даниела Колева и доц. Марин Бодаков, включва следните въпроси:

1. С какво си спомняте 90-те години в България? (5 ключови думи); 2. Разкажете свой ярък спомен от този период; 3. Какви важни събития се случиха във Вашия личен живот през този период?; 4. Коя беше най-драстичната промяна за Вас и за обществото?; 5. Кои книги и филми (вкл. телевизионни) от 90-те години сте запомнили?; 6. Кои вестници и телевизии предоставяха най-важната информация според Вас?; 7. Кои книги и филми (вкл. телевизионни) за 90-те години си спомняте? Доколко представянето на периода в тях съответства (или се разминава) със собствения Ви опит?

Изграждането на анкетата по начин, засягащ епизоди от биографията на респондентите, има за цел през личното да спомогне за разгръщане на множеството измерения в интерпретациите на това минало. Авторите правят уточнението, че настоящото изследване не прави опит да коригира вече наличен исторически наратив за периода, тъй като такъв все още не съществува.

Отговорите на анкетата са давани от респонденти на достатъчно различна възраст, както и с различен опит спрямо мястото на живеене, за да служат за целите на изследването. Анализът на резултатите, който няма да бъде включен в пълнота тук, разкрива известни противоречия, които обаче по никакъв начин не създават конфликти в мисленето на респондентите за миналото. Напротив, твърдят авторите, те съществуват в комплексно цяло и формират картината на десетилетието.

Втората глава от книгата, „Литературните пространства на всекидневниците: критика, реклами, пазари“, представя резултати от наблюдения върху медийното битие на художествената литература през 90-те години на миналия век. Тоест разглежда начините, по които медиите представят литературата на обикновения консуматор на информация. Във фокуса на изследването са 1995 г. и 1996 г. Изборът на конкретните години се обяснява с началото на „АртТруд“ и началото на конкурса „Златен ланец“.

След като проследяват работата на „Труд“ и някои други вестници и списания, както и дейността на издателствата, Вачева и Папучиев твърдят, че се наблюдава промяна в медийния дискурс – преобладаваща разговорност и преконфигуриране на познатите стилистични и реторически похвати. Позовавайки се също така на множество различни проучвания, авторите потвърждават, че медиите започват да функционират не като посредник между събитието и реципиента, а като инструмент за създаване на фалшиви авторитети, респективно сриване на авторитети. Намесват се пряко във формирането на важни за обществото нагласи и визии и го правят с всички налични средства. При представянето на факти от личния живот понякога се наблюдава преминаване на границите на добрия вкус и на стандартите на етикета. Според авторите това се дължи на търсенето на сензация, на желанието да бъдат уловени най-завладяващите човешки емоции. Всичко това са бавни, но сигурни стъпки към умишленото масовизиране на културата не само през медиите, но и през литературата, радиото, телевизията и киното. Стига се до наблюдението, че съдбата на литературата, изоставена от държавата, се използва като сензация, затова е така отчетлив и акцентът върху личното.

В тази глава авторите разискват и присъствието на Съюза на българските писатели в литературния живот, както и обвързаностите на негови членове с Държавна сигурност. Те твърдят обаче, че влиянието на всичко това върху литературата не е изследвано все още, и прогнозираат, че ще се превърне в голямо поле от бъдещата литературна историография. В последната част от главата са изложени позициите на някои автори относно случващото се в Съюза на българските писатели и в Сдружението на българските писатели (Стефан Цанев в „Труд“ и Тончо Жечев в „24 часа“), както и политическите им възгледи, които са вече неразривно свързани с действията им в литературното и медийното поле. Става дума и за езотериката и мистиката, достигащи своята върхова точка във времето след 1989 г., в центъра на които са фигурите на Баба Ванга и Людмила Живкова. Отбелязва се също популярността на мемоарната литература, обърната към близкото минало, която също е вид механизъм за формиране на колективно мнение и представи.

Третата глава от книгата отново работи с анализ на анкета. Тя е проведена сред студенти от специалностите „Българска филология“ и „Славянска филология“ от СУ „Св. Климент Охридски“ с цел да се установи как и доколко публикуваните художествени текстове създават представа за времето. За да се проучи това, са им предоставени 70 вестникарски страници, в които има публикувани текстове, а

БЪЛГАРСКИЯТ ПРЕХОД...

изискването към студентите е да прочетат три от тях по избор и да отговорят на няколко въпроса. Важен извод на авторите е, че респондентите, тъй като още не са били родени в периода на изследване, получават информация за историческите събития и се опитват да правят изводи въз основа на прочетените разкази. Ясно се регистрира фактът, че чувствителността на участващите в анкетата е различна от тази на респондентите на анкетата от първата глава на книгата. Лесно обяснимо явление – при тях липсва травматичността на преживяното.

В рамките на главата авторите поставят фокуса и върху разширяването на жанровите граници в контекста на времето, както и върху нуждата от възпяване на трудностите на това време в различни среди, на различни сцени и пред различна публика (попфолк песните например). В последната част от трета глава авторите проследяват как литературата диалогизира с обществото; кой печели конкурсите и дали това се отразява върху интереса към произведенията му. Основният поглед отново е върху „Труд“, „24 часа“ и „Стандарт“, върху публикациите на авторите и представянето на литературата изобщо в тези вестници. Съдейки по медийното отражение, авторите правят изводи за това какви заглавия се търсят и какви са класациите на продажбите. Погледът се връща и към анкетата от Първа глава, тъй като повечето отговори на въпроса „Кои книги от 90-те години си спомняте?“ включват имената на най-споменаваните в популярните всекидневници автори.

Четвъртата глава поставя въпроса за филма „Дунав мост“, като чрез анализ на медийния и обществен отзвук за този филм авторите изследват механизмите на популярната култура, според които се формират колективните представи на обществото. Основата на тази глава е проследяването на медийния отзвук и дискусиите по отношение на филма, появили се още след излъчването на първата серия. Резултатите от анкетата от първата глава доказват, че масово публиката възприема филма като отражение на реалностите в страната през десетилетието след 1989 г. Според авторите е важно, че в целия медиен отзвук тогава всъщност почти никъде не става дума за едноименния роман, този факт отново се потвърждава и от анкетата. Понататък в главата се говори за някои решения на автора, както и за режисьорски такива, акцентира се върху преобладаването на комедийното. В резултат на това авторите заключават, че екипът на филма се опитва да успореди иронията на настоящето с популярната култура от времето преди 1989 г. и че това не се случва по начина, по който се е случвало преди 1989 г. Медийният отзвук и зрителската перцепция са насочени в две основни посоки – сексуалното и сексизма. Така на заден план остават

други важни послания, заложен в този филм, като участието на бивши членове на Държавна сигурност в обществения, икономическия и политическия живот на България.

Последната глава от книгата е насочена отново към киното и към начина, по който то интерпретира проблема със смяната на имената на българските мюсюлмани. В центъра на изследването е филмът „Гори, гори, огънче“ от 1994 г. и предизвиканите от него дискусии. Разглежда се и филмът „Радиограмофон“ (2017). Методите на изследването включват и работа на терен – провеждане на интервюта и анкети с хора, участвали в направата на двата филма, с местни хора, участвали в масовите сцени, както и с други жители от селата.

Дискусиите около пускането на „Гори, гори, огънче“ са бурни, местните хора се чувстват засегнати от показаното във филма. Към БНТ се изпращат гневни писма, изтъкващи историческите несъответствия в сценария. Подобни е отгласът на жителите на селата, в които е сниман „Радиограмофон“, но дискусиите за него съвсем не достигат националния мащаб на тези около „Гори, гори, огънче“.

Авторите правят анализ на филмите, медийното им отражение и зрителската перцепция с цел да разширят обхвата на изследването, като, както беше споменато и по-горе, проследяват механизмите на популярната култура, които имат потенциала да формират нагласите и идеите на цели социални групи.

Книгата на Албена Вачева и Николай Папучиев е задълбочено изследване върху начините на мислене и на възприемане на българското общество през първото десетилетие след 1989 г, както и формирането на този светоглед. Фокусът на това изследване са някои елементи на популярната култура, възникнали в това десетилетие, и тяхното влияние върху социалните нагласи.

„Фигури на прехода в България“ подтиква към размисъл не само за периода, който е в центъра на изследването, но и за настоящето, което все още носи белезите от последното десетилетие на ХХ век и в което влиянието на популярната култура е много по-силно и много по-масово, отколкото тогава. Високият академизъм на текста, съчетан с яснота на изказа, прави книгата достъпна за широка читателска аудитория. Умело завладява вниманието и буди интерес към този важен за България период от близкото минало.